

LA LITERATURA FRIÜLANA

Al Friül, l'italià és de fa segles la llengua de la cultura i de l'administració, mentre que el friülà ha estat considerat fins ahir mateix com un simple dialecte. Tanmateix, els friülans no han contribuït gairebé gens a la gran literatura de la Península Itàlica; han expressat la seva ànima, per contra, en el propi humil i menyspreat parlar ladí. La literatura friülana fins ara ha estat poc estudiada: no existeix encara una obra que la tracti d'una manera completa i sistemàtica. Com que la llengua friülana no ha estat reconeguda fins ara per l'Estat ni per la Regió Autònoma, i no s'ensenya a les escoles, els mateixos friülans instruïts no saben gaire res de la seva literatura que, però, ha donat alguns poetes de gran alçada i posseeix un heretatge de poesia popular d'un valor molt destacat. Amb tot, hem d'admetre que, en conjunt, la literatura friülana és una literatura menor, especialment des del punt de vista de la quantitat de la producció. Això depèn també del fet que el friül és una nació petita (uns 900.000 habitants). És cert, d'altra banda, que nacions igualment petites han creat grans literatures: n'hi ha prou de pensar en els islandesos o en els gal·lesos. Però s'ha de dir també que la literatura friülana sembla encara més modesta que no ho és en realitat, per tal com ni ha estat valorada ni és valorada actualment com ho hauria de ser. També la literatura eslovena és una literatura menor, però és llegida i estudiada perquè l'eslovè és una llengua nacional i oficial.

El poble friülà té una ànima lírica, rica en sentiments però també en concretesa, estranya tant al misticisme com al caràcter èpic i a la retòrica. És un poble vertaderament poètic, com ho demostra la collita imponent de les anomenades *vilotis*, cançons de quatre versos heptasil·labs, nascudes espontàniament de la boca dels camperols i sobretot dels habitants de la part muntanyosa del Friül (Cjargne). Les creadores de les *vilotis* eren sobretot les noies, que donaven sortida als seus somnis d'amor i que, de l'amor, en cantaven l'embriaguesa i les penes. El to que preval en aquesta poesia popular és malencònic, de vegades amarg. No és pas un cant solar i mediterrani, sinó septentrional i recollit. La tradició de les *vilotis*, que va florir sobretot els segles XVIII i XIX, es va extingir ja fa uns quants decennis. Afortunadament molts estudiosos han

recollit en volum milers de *vilotis* i les han salvades, d'aquesta manera, de l'oblit.

La literatura friülana medieval s'ha perdut completament, però és probable que no fos gran cosa. Només s'han salvat dues balades: *Piruç myo doç inculurit* (*Pera meva dolça acolorida*, 1380) i *Biello dumlo di valor* (*Bella donzella de mèrit*, 1416), venerables documents històrics, però quasi insignificants des del punt de vista artístic. Tots dos textos provenen de Cividât (Cividale), que aleshores era encara la ciutat més important del Friül. La literatura friülana va néixer pròpiament el segle XVI, quan Udin (Udine) va esdevenir la principal ciutat del Friül i el centre des d'on es va difondre la llengua friülana (l'anomenada *koiné*). També de la literatura friülana del XVI (tota en manuscrit), ens n'ha quedat poca cosa, i tot just ara comença a ser estudiada amb criteris filològics. Va produir una mitja dotzena de poetes, entre els quals destaca Zuan Batiste Donât. Plançó il·legítim d'un noble venecià, va viure sempre en una seva possessió friülana, aprenent la llengua dels pagesos, en la qual va escriure poesies intenses de tema rural i d'inspiració religiosa vinculada a la Contrareforma. Durant el segle XVII la poesia friülana, que circulava encara manuscrita, va ser també una literatura, per dir-ho així, subterrània i esotèrica. El XVII friülà compta amb dos grans poetes: Eusebi Stele i Ermis di Colorêt. El noble Eusebi Stele va escriure en italià, però les seves coses millors són els versos compostos en friülà (parlar de Spilimberc). És un vigorós poeta eròtic, alguna vegada fins i tot pornogràfic. Per aquesta raó no va ser possible de publicar-lo íntegrament fins el 1973. Més rica i variada va ser la producció del comte Ermis di Colorêt (1622-1692). Va ser publicada, pòstuma, el 1785. Es tracta d'una poesia amorosa i satírica, escrita en una llengua polida però sovint italianitzant. El XVIII va ser un segle de relativa pobresa literària. Tot i això, van ser publicats aleshores els primers almanacs i els primers llibres literaris friülans.

Durant el vuitcents les lletres i els estudis friülans van conèixer un relleu notable. El 1871 un clergue, Jacum Pirone, va publicar el primer vocabulari friülià; el 1873 l'eminent lingüista goriccià Graziadiu Isaie Ascul (Ascoli) va fer conèixer els seus *Saggi ladini*, en els quals la llengua friülana és reconeguda com a pertanyent al domini ladí, és a dir a la família de llenguatges alpins

que s'havien parlat des de l'actual cantó suís dels Grisons fins a la ciutat de Trieste. Al final del segle l'etnògraf de Glemone (Gemona) Valantin Ostermann va escriure els fonamentals volums sobre les *vilotis*, els proverbis, el folclor friülà. El XIX va ser un segle important per a la literatura d'expressió ladina. L'autor més popular va ser el fecund poeta Pieri Zorut (1792-1867). Els seus mèrits artístics són modestos, però la llengua, rica i fluida, és digna d'apreciació i va constituir un model. Poeta semipopular, Zorut va ser un epígon de l'Arcàdia i va escriure també poesies jocoses que van conèixer un gran èxit. Superior a Zorut en el pla artístic va ser el seu rival Toni Broili, udinès (1796-1876). Va ser un poeta conceptuós, amb un lèxic espinós i difícil. Obscurit per Zorut, no és fins aquests darrers anys que ha estat redescobert. Entre els altres nombrosos poetes del XIX hem de recordar si més no l'humil capellà Zuan Batiste Galeri, que va cantar amb candor les lloes de la Mare de Déu en un marc de flors i d'ocells. Els poetes friülans del vuitcents van ser quasi bé tots «zorutians». Dotats d'una vena fàcil, s'adreçaven a un públic sense pretensions. No va ser fins cap a la fi del segle que es va fer camí una concepció més severa i exigent de la poesia.

Va ser durant el segle XIX que la narrativa friülana va fer els primers passos. La primera a utilitzar la *koiné* literària per a la prosa va ser una dona: Catarine Percude (1812-1884). Narradora fecunda en italià, la seva producció millor és constituïda, però, per les poètiques llegendes que va escriure en un òptim friülà. De Gurizze (Gorizia), ciutat aleshores austríaca (i, doncs, impregnada de cultura alemanya), van arribar les contribucions valuoses de Zuan Luís Fil, autor de sagaces proses filosofants, i sobretot de Fidri Comel, que en el seu almanac *Il me pais* (1855) va publicar una excel·lent narració ambientada en el baix Friül palustre i pantanós, situat entre Acuileie (Aquilaia) i Grao (Grado). En la segona meitat del segle va néixer també el teatre friülà. En el seu cultiu, hi va destacar el goricià Luís Mierli. Les dues úniques obres que ens en resten dibuixen d'una manera ajustada i viva la societat goriciana i les lluites polítiques del Friül austríac.

A l'inici del nou segle són actius un estol de versaires rics en color local que descriuen la natura i els estats de l'ànim (Vitòr Cadel, Ercul Carlet, Indri Fruch, Antoni Bauson, etc.). Entre tots

aquests sobresurt un solitari, Cels Cescut (1877-1966). Poeta rústic i naïf, Cescut és mogut per una viva religiositat panteïsta. Sent intensament el misteri de la natura i del temps i canta amb la immediatesa d'un primitiu. Poc apreciat pels seus contemporanis, Cescut va ser revalorat per Pasolini. En els primers decennis del noucents Gurizze fa encara aportacions fonamentals: així sobretot les proses líriques d'Ugon Pelis, inspirades en Schopenhauer i en Nietzsche, les violentes poesies socials del comunista Zuan Minut, els contes de Dolf Zorzut, eminent col·lector de rondalles populars.

El feixisme va entrebancar la marxa de la cultura friülana i el 1933 va prohibir als poetes independents d'escriure en ladí. El friulà semblava destinat a desaparèixer. Però durant la segona guerra mundial va tenir lloc una inesperada renaixença literària i un desvetllament polític, que havia de portar a la constitució de la Regió Autònoma Friül-Venècia Júlia. Durant la guerra va esclatar el geni de Pieri Pauli Pasolini (1922-1975), que va voler fer net de tota la tradició local per fer empalmar la lírica friülana amb les més altes expressions de la poesia universal. En aquest projecte ambiciós, la influència de les modernes poesies castellana i catalana hi va ser notable. Pasolini va desprovincialitzar la literatura friülana tot investint-la d'una responsabilitat europea. Va ser d'aquesta manera que durant els anys quaranta va néixer una poesia nova, d'un alt nivell. Entre els poetes de l'entorn de Pasolini cal recordar si més no Domeni Naldin, molt suggestionat pels autors andalusos, i Ricart Cjastelan, líric introvertit, cantor dels silencis nocturns i de la *Sehnsucht* amorosa, esperit quasi diametralment oposat a Pasolini, que tanmateix va ser el seu mestre. Pertanyen també a la generació del quaranta dues dones, Riche Cragnuline, lírica de sensibilitat rilkiana, i Novele Cantarute, poetessa nítida i incisiva, molt apreciada per Pasolini. També els anys quaranta es va fer conèixer un poeta més gran, el goricì Franc dai Zironcui, els versos del qual toquen d'una banda l'hermetisme modern, de l'altra la tradició popular i culta, que Pasolini, per contra, havia menyspreat.

Pasolini no va utilitzar la *koiné* literària, que té el seu centre natural a Udin, sinó el parlar de Cjasarse (Casarsa), prou contaminat pel dialecte vènet. El sacerdot Josef Marchet, historiadore, filòleg, escriptor i autonomista, va replantejar en canvi l'ús del «friulà il-lustre». Aquest programa va ser assumit com a propi per

«Risultive» (deu d'aigua), societat literària fundada el 1949 per un grup de poetes i narradors. Entre ells, recordem Bernardin Virgili, que el 1957 va publicar *L'aghe dapît la cleve* (*El riu sota el turó*), primera novel·la en llengua friülana. Una prosista important va ser Marie Forte, autora de narracions molt belles i de dues novel·les. És remarcable també Jolande Mazzone, que ha escrit dues novel·les psicològiques, En les populars històries de Riêt Pup, el poble hi és el protagonista, el poble friülà d'abans, pacient, resignat, però també sorneguer. Pup desmitifica els «grans» esdeveniments històrics i els veu amb ulls de la pobra gent. El seu subtil humor popularitzat és irresistible. El cas de Carli Sgorlon és especial; es tracta d'un assagista i novel·lista dels més coneguts de la literatura italiana. Com Catarine Percude el segle passat, però amb una cultura i un geni més grans, Sgorlon escriu en italià i en friülà. El 1971 va publicar la breu novel·la *Prime di sere* (*Abans del vespre*), el 1982 una segona novel·la de molt més volum, *Il dolfin* (*El delfí*), amb la qual la literatura friülana ha fet un gran pas endavant. Obra rica en motius i en situacions, *Il dolfin* no ha estat encara completament païda pels friülans, més acostumats a la literatura amena que no pas a la compromesa.

El teatre del segle XX té un escàs valor; hi preval el caràcter farsesc i pagesívol. Només alguns autors (Renât Ap, Alvieri Negri) mostren interès pels problemes civils i socials més candents. En els últims decennis en canvi ha continuat la florida de la poesia lírica, que s'ha enriquit amb diversos noms que cal tenir en compte. En citarem només un, Umbert Valentinis, sensible a les influències de Hölderlin i de Trakl, esperit saturnià i evocador de torbadors paisatges embuixats. És potser el més gran poeta friülà després de Pasolini.

Al Friül actual no manquen els poetes i els escriptors, falta en canvi la difusió del llibre friülà i també una revista literària que faci de tribuna als autors i de gresol a les idees. El 1983 es va fundar la *Union Scritôrs Furlans*. Esperem que contribueixi eficaçment a la bona entesa entre els autors i a la difusió de la literatura ladina del Friül.

GIORGIO FAGGIN